

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ
ВОЄННО-ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Машталір В.В., канд. іст. наук
(Генеральний штаб Збройних Сил України)

У статті розглядаються напрямки роботи відділів Імператорського Російського воєнно-історичного товариства та окремим напрямком висвітлено засади діяльності воєнно-історичного товариства в Києві.

Ключові слова: воєнно-історичне товариство, київський відділ, військовий музей.

Кожний великий народ і його військо повинні створювати одне потужне ціле. Слава та процвітання держави складається із тісного поєднання даних елементів одного з одним. Нація, яка не дорожить своїми збройними силами, не відчуває їх зв'язку зі своїм народом буде слабкою на вічній міжнародній боротьбі людства за своє існування [1, С. 5].

Воєнна справа не є тільки ремеслом або, навіть, мистецтвом при завершенню циклу навчання військ (сил), яке відповідає останнім вимогам озброєння та воєнної техніки. Воєнна справа, в своїй сутності, представляє більш складне ціле, в якому ідейно-патріотичне начало відіграє велику роль. Дійсно, наскільки не було б важливим застосування нових засобів ураження противника при сучасних умовах ведення бойових дій – не менш важливою складовою перемоги є дух війська, який формується в рушійну силу при поєднанні знання про подвиги славних пращів та історичного минулого рідної землі. Саме збір, аналіз та зберігання даних знань є однією із основних завдань воєнно-історичних товариств.

Діяльність воєнно-історичних товариств Російської імперії знайшла певне висвітлення в звіті про діяльність Імператорського Російського воєнно-історичного товариства за 1907-

1912 роки [2] та в українській науковій літературі, зокрема у працях С.Заремби [3], В.Горбика і Г.Денисенко [4], К.Климової [5-7] та ін. Однак, узагальненої комплексної наукової праці щодо діяльності вище згаданих воєнно-історичних товариств українська історіографія не має.

Метою даної статті є висвітлення основних ключових засад діяльності відділів Імператорського Російського воєнно-історичного товариства (далі – ІРВІТ) з деталізацією роботи воєнно-історичного товариства в Києві.

Пропозиція об'єднати військових істориків Російської імперії в товариство висловлювалася ще в другій половині XIX ст., проте ідея так і не отримала схвалення у «верхах». Перший рішучий практичний крок до створення товариства був зроблений у березні 1907 року шляхом запрошення військових істориків і осіб, які цікавляться даним питанням, з'явитися на організаційне засідання майбутнього Товариства [2, С. 17].

Імператорське Російське воєнно-історичне товариство (далі – ІРВІТ) – одне з чотирьох Імператорських товариств, разом з Російським географічним товариством, Російським історичним товариством і Православним Палестинським товариством.

27 серпня (9 вересня) 1907 року в Петербурзі був затверджений Статут

Російського військово-історичного товариства. У кінці вересня імператор Микола II прийняв пост почесного голови товариства і дозволив йому іменуватися «Імператорським». Метою товариства було вивчення військово-історичного минулого народу в усіх його проявах, а діяльність полягала в дослідженні старовинних фортець, полів видатних битв та боїв, виданні архівного матеріалу, охороні і реставрації пам'ятників військової історії.

До складу товариства входили військові історики, архівісти, офіцери армії і флоту, колекціонери і ентузіасти, які вели активну діяльність по напрямках: вивчення військового минулого; впорядкування архівної справи; спорудження та відновлення пам'ятників; археологічні розкопки на полях битв; увічнення пам'яті загиблих воїнів; облаштування музеїв і бібліотек тощо.

Керувала товариством рада, що складалася з 12 чоловік, яких обиралися закритим голосуванням на загальних зборах. Головою ради у 1907 році був генерал Дмитро Антонович Скалон.

Грошове забезпечення діяльності товариства складалося з щорічних членських внесків (5 рублів для дійсних членів, 3 рублі для членів-співробітників), приватних пожертвувань, доходів від видань і субсидій казни.

Періодичним виданням товариства був щомісячний «Журнал імператорського Російського військово-історичного товариства». Товариство випускало також «Праці Імператорського Російського військово-історичного товариства» (1909-1912) і «Записки розряду військової археології і археографії» (1911-1914).

Велике місце в практичній діяльності товариства займали питання пропаганди і увічнення військової слави. За участю ІРВІТ були споруджені пам'ятники Суворову, Скобелеву, Петру I, Кутузову, Барклаю-де-Толлі.

Початок 1-ої світової війни (1914-1918 років) змусив Товариство згорнути свою діяльність до мінімуму (майже усі члени Товариства пішли на фронт), хоча формально воно існувало до жовтня 1917 року, після чого припинило свою діяльність [2, С. 18].

З метою наповнення та розповсюдження праць ІРВІТ, а також розвитку військово-історичних досліджень та наукових пошуків рада товариства прийняла рішення про організацію та створення місцевих відділів ІРВІТ. 5 жовтня 1907 року була створена спеціальна комісія для розробки цього питання. До складу комісії входили К.С. Каменський, П.П. Симанський, П.Д. Чечулин і П.В. Покровський. Запропоновані спеціальною комісією пропозиції були затверджені загальними зборами 9 грудня 1907 року та певним посадовим особам запропоновано організувати відділи ІРВІТ в декількох містах.

Московський відділ ІРВІТ був заснований і відкритий 17 березня 1908 року помічником командуючого Московським воєнним округом В.Г. Глазовим.

Відібравши посадових осіб, Московський відділ ІРВІТ терміново сформував програму своєї діяльності і особливо звернув увагу на майбутні ювілеї та пам'ятних подій 1613, 1709 та 1812 років. Протягом 1908 року було організовано ряд повідомлень на 9 зборах Московського відділу ІРВІТ. В наступних роках відділ розширює свою діяльність. Відділ з дозволу Ради ІРВІТ відкрив 30 січня 1910 року «Гурток прихильників пам'яті Вітчизняної війни 1812 року». Також, відділ влаштував доповіді, публічні лекції, огляди музеїв, брав участь в розробці програми святкування Полтавського ювілею в Москві. Відділ проявив ініціативу у вшануванні пам'яті деяких видатних діячів (Суворова, Кутузова та ін.) та подій, надав допомогу де-

яким товариствам та окремим особам різного роду довідками стосовно воєнно-історичних питань. В 1910 році відділ приступив до редакційної діяльності [2, С. 17].

Разом з цим, поступово розпочалось формування бібліотеки Московського відділу ІРВІТ, яка 1 квітня 1911 року налічувала близько 250 книг і брошур. Кількість книг значно збільшилася в наступний рік.

Ювілейна річниця Вітчизняної війни застала Московський відділ ІРВІТ провести пошуки спеціальною комісією огляд 800 справ в Лефортовському архіві, який був створений 1797 року указом Павла І. Зазначена комісія визнала необхідним в терміновому порядку видати близько 1/10 оглянутих справ, які являють собою велику історичні цінність. Для виділення необхідних коштів (6 000 руб.) було підготовлено клопотання перед Радою Товариства. Зазначена річниця дала привід уже в 1911 році провести екскурсію на Бородинському полі битви.

Одеський відділ ІРВІТ виник за Московським і був відкритий 16 листопада 1908 року. Відділ розпочав свою енергійну діяльність під керівництвом Командуючого військами Одеського воєнного округу генерала від кавалерії барона А.В. Каульбарса. Окремо слід зазначити, що до представників сухопутної армії для спільної роботи долучилися і чорноморські моряки. Разом з доповідями та повідомленнями, відділ на самому початку своєї діяльності досить ефективно організував історичні поїздки у 1909 році по нижньому Дніпру від Катеринослава до міста колишньої Запорізької Січі під керівництвом професора Д.І. Єварницького, а потім – по Дунаю і в суміжну Румунію для огляду прославлених іменем Суворова – Ізмаїла, міста переправи російської армії в 1828 році, а також відомого Римнікського поля битви і інших місць [2, С. 18].

Результатами даних поїздок було спорудження декількох пам'ятників на історичних місцях, які відвідали екскурсанти. При відвідуванні Румунії представники екскурсії стали об'єктом великої уваги зі сторони влади, армії і навіть певних шарів населення цієї держави. Монарх Румунії, король Карл удостоїв їх пишного прийому. У відповідь на даний прийом, в 1910 році в Росію приїхала Румунська воєнна делегація, організація прийому якої в Одесі та в Петербурзі була почесно покладено на Одеський відділ ІРВІТ та Раду Імператорського Російського воєнно-історичного товариства.

В 1910 році члени Одеського відділу ІРВІТ здійснили воєнно-історичні поїздки до Криму для огляду пам'ятників Севастопольської оборони.

Ювілеї Полтави, Бородіна і приєднання Бессарабії знайшли живий відгук в діяльності відділу, який брав участь в ювілейних святкуваннях. На посаді голови Одеського відділу ІРВІТ генерала барона Каульбарса змінили його наступники на посаді Командуючого військами округу – генерал-ад'ютант М.І. Зарубаєв, генерал від артилерії В.М. Нікінін.

Варшавський відділ ІРВІТ був відкритий 14 січня 1909 року. Керівником відділу спочатку призначили помічника Командуючого військами Варшавського воєнного округу генерала від кавалерії Ф.К. Гершманна, а потім у 1912 році – коменданта фортеці Варшави генерала від артилерії Стрижева. Відділ звернув особливу увагу на дослідження місцевих архівів і бібліотек, завдяки чому зібраний в них історичний матеріал давши можливість зробити ряд цінних досліджень, що висвітлили особистість намісника Царства Польського Цесаревича Константина Павловича, якому польські історики надавали упереджені характеристики. Вдалось також підготувати матеріали для видань мате-

ріалів про бої, що відбулися в 1812 році на території Варшавського округу; організувати екскурсію на поля битв під Остроленкою; здійснити роботи щодо відновлення братських могил загинутих в боях російських воїнів; розпочати збір предметів для місцевого воєнно-історичного музею. Під час святкування ювілея Вітчизняної війни була організована в Варшаві виставка, що присвячена даній події. Було зроблено ряд доповідей, виданий «Збірник Варшавського відділу ІРВІТ» [2, С. 17].

Київський відділ ІРВІТ заснований у жовтні 1908 року. Він ставив за мету своєї діяльності наступне: дослідження в галузі воєнної історії; поширення воєнно-історичних знань; сприяння упорядкуванню архівів, збереженню, відновленню й спорудженню пам'яток, проведенню археологічних досліджень; заснування спеціалізованих музеїв тощо.

Відділ поширював свою діяльність на території Київського військового округу, до якого входили Київська, Подільська, Волинська, Полтавська, Харківська, Чернігівська і Курська губернії й Хотинський повіт Бессарабської губернії [8].

Перший голова Київського відділу ІРВІТ – генерал-губернатор В. Сухомлинов. З грудня 1908 року – командувач військами Київського військового округу М.Іванов. Попечитель музею – генерал-губернатор Ф. Трепов. Товариші голови – професор Київського університету В.Іконников, начальник штабу Київського військового округу М.Алексєєв (1908-1912 років), секретар відділу – старший ад'ютант Окружного штабу Київського військового округу Б.Стеллецький (1908-1911 років), пізніше – ад'ютант генерал-губернатора С.Крейтон [8].

До складу ради Київського відділу ІРВІТ входили вчені, військові, культурно-громадські діячі: окружний

генерал-квартирмейстер штабу Київського військового округу В.Драгомиров, начальник 42-ї піхотної дивізії М.Спанчин, професор Київської духовної академії В.Завітневич, професор Київського університету Ю.Кулаковський, професор Ніжинського історико-філологічного університету В.Ляскоронський, начальник Київського окружного артилерійського складу Д.Меньшов, начальник військових сполучень Київського військового округу М.Ходорович, начальник Київського окружного інженерного управління Київського військового округу генерал-лейтенант К.Холостов.

Основна робота Київського відділу ІРВІТ зосереджувалася в комісіях: архівній та бібліотечній (голова В. Іконников), музейній (В.Драгомиров), будівельній (К.Холостов), ревізійній (К.Новогребельський), редакційній (М.Ходорович, з липня 1911 року – М.Наркевич), зйомок і знімків (начальник Управління Київської військової топографічної зйомки Ю.Шмідт, з 1910 – начальник 33-ї піхотної дивізії О.Зегелов) [8].

Значну роботу з виявлення, реєстрації, аналізу й упорядкування військових архівів здійснила архівна комісія, вона збрала чимало документальних матеріалів 15-19 ст. (серед них – універсали гетьманів І.Самойловича та І.Скоропадського), започаткувавши перший в Україні воєнно-історичний архів. У ньому зосереджувалися документи окремих архівів, штабів і управлінь Київського військового округу, а також документи, що стосувалися історії воєнної та військової справи в Україні. Значну роль у її роботі відіграли: у розробці теоретичних і практичних питань військової архівної справи – І.Каманін; у комплектуванні колекцій писемних пам'яток – Д. Меньшов і ад'ютант командувача військ Київського військового округу

штаб-ротмістр М.Бакулін. Архівна комісія збирала відомості про всі архівні збірки, цінні воєнно-історичні документи державної, громадської та приватної власності, проводила роботу з поліпшення постановки архівної справи в Київському військовому окрузі. Члени комісії опублікували низку документів з архіву відділу та збірок писемних пам'яток [9].

Музейна комісія розбила концепцію музею товариства, яка була першою спробою відображення музейними засобами воєнної та військової історії України. У грудні 1910 року у будинку Київського художньо-промислового і наукового музею було відкрито Київський воєнно-історичний музей [2, С. 20].

1910-1914 роки Київський відділ ІРВІТ фінансував археологічні роботи з дослідження давньоруських пам'яток у с. Білгородка (нині село Києво-Святошинського р-ну), якими керував В.Хвойка. також відділ брав участь у розкопках у Китаєві (форпост стародавнього Києва) і співпрацював з археологами Імператорської археологічної комісії та Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, які досліджували пам'ятки воєнно-історичного значення (виконував для них топографічні та інженерні плани) [10].

Важливим напрямком діяльності членів відділу була робота з охорони нерухомих пам'яток воєнної та військової історії. Було започатковано вивчення київського військового некрополя. Члени відділу брали участь у визначенні місця, де відбулася Берестецька битва 1651 року та закладці біля с. Пляшева (нині село Радивилівського р-ну Рівненської обл.) пам'ятника (з 1991 Свято-Георгіївський храм-усипальниця у складі Історико-культурного заповідника «Поле Берестецької битви»); виявляли й фіксували об'єкти історико-культурної спадщини (у т. ч. виїздили на місце),

складали кошториси ремонтно-реставраційних робіт, листувалися з місцевими адміністративними установами та з власниками пам'яток щодо їх обстеження й збереження; досліджували фортифікаційні споруди 14-16 ст., зокрема Судової (Замкової) гори в м. Острог, замку 2-ї половині 15 ст. в с. Клевань. Було розроблено та розіслано на місце опитувальні листки з метою збирання інформації про рухомі та нерухомі пам'ятки краю [11].

Одним із програмних завдань Київського відділу ІРВІТ було зведення пам'ятників монументального мистецтва, присвячених видатним військовим діячам та історичним подіям. Було розроблено проект спорудження комплексу пам'ятників під назвою «Історичний шлях», перший з яких – пам'ятник св. Княгині Ользі було відкрито 4 вересня 1911 року (у радянський час знищений, 1996 відновлений). В 1914 році на кошти, зібрані відділом, на площі Никольській (нині – площа Арсенальна) встановлено пам'ятник І.Іскрі і В.Кочубею (в 1919 році скульптури знято, на постаменті встановлено гармату) [12, С. 4].

1909-1914 роки редакційна комісія видавала: журнал з воєнної історії «Военно-исторический вестник» (загалом було видруковано 25 випусків), окремі брошури, відбитки з часопису науково-популярних праць членів відділу, картографічний матеріал, пам'ятні записки для екскурсій та іншу друковану продукцію.

Кількість членів відділу не була постійною, загалом у його діяльності брали участь у різний час понад 610 осіб [13, С. 9-13]. Переважну більшість членів склали військові, членами відділу були відомі вчені, культурно-громадські діячі. Серед них – директор Київської контори Державного банку Г.Афанасьєв, директор Київського художньо-промислового і наукового музею М.Біляшівський, голо-

ва Імператорської археологічної комісії граф О.Бобринський, нумізмат К.Болсуновський, київський губернатор О.Гірс, мистецтвознавець Г. Павлуцький і А.Прахов, історики Ю. Кулаковський, А.Стороженко і М. Стороженко, археолог В.Хвойка, ректор Київського університету М.Цитович, професори Київської духовної академії М.Петров і Ф.Титов, лікар І. Сікорський, підприємець і колекціонер Б.Ханенко, архітектори П. Голландський та Є.Єрмаков й ін. [14].

З початком Першої світової війни діяльність Київського відділу ІРВІТ майже припинилася. В 1917 році музейні колекції та рештки архіву перейшли у власність української влади, у радянський час їх було розподілено між різними установами.

Більш молодшими відділами ІРВІТ були [15, С. 94-99]: **Казанський відділ ІРВІТ** – відкритий 27 лютого 1911 року; **Орловський відділ ІРВІТ** – відкритий 13 квітня 1911 року; **Фінляндський відділ ІРВІТ** – відкритий 1 грудня 1911 року; **Тамбовський відділ ІРВІТ** – відкритий 3 грудня 1911 року; **Приамурський відділ ІРВІТ** – відкритий 6 травня 1912 року.

Казанський, Орловський та Приамурський відділи ІРВІТ розпочали свою діяльність під керівництвом командувача військами Казанського воєнного округу генерала від інфантерії Сендецького, генерал-лейтенанта Зей-

на та командуючого військами Приамурського округу генерал-лейтенанта Лечинського відповідно [16]. Тамбовський відділ ІРВІТ очолив генерал-лейтенант Е.З. Корбут. Орловський відділ ІРВІТ був прийнятий під почесним головування Його Імператорської Високості Великого Князя Михайла Олександровича генерал-лейтенантом М.А.Лашкевичем. Робота даних відділів ІРВІТ через малий термін їх існування не принесла особливих результатів. Така доля також спіткала новостворений **Донецький відділ ІРВІТ** [17, С. 45-48].

Слід підкреслити, що означена діяльність відділів Імператорського Російського воєнно-історичного товариства була професійною на всіх етапах їх функціонування. Імператорське Російське воєнно-історичне товариство стало, на момент його заснування, головним центром популяризації воєнної історії. Детальне вивчення всіх аспектів діяльності ІРВІТ та створеної ним воєнно-історичних відділів є також важливим внеском у дослідження теорії та практики розвитку військової музейної справи. Програма ІРВІТ може слугувати важливим історичним прикладом для сучасних військово-історичних музеїв, експонування матеріалів із історії певної воєнної події, музеєфікації різного роду напрямів військової справи, речей і предметів, поєднаних та пов'язаних з військовою наукою.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воєнно-історичний вісник. – 1909. – № 1 і 2. – С. 5.
2. Перші п'ять років діяльності діяльність Імператорського Російського воєнно-історичного товариства (1907-1912 р.р.) – 1913. – С. 17-20.
3. Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. - К.: Логос 1995. – С. 97.
4. Горбик В., Денисенко Г. Воєнна історія України в пам'ятках. - К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 16-30.

5. Климова К.І. Наукова діяльність Київського відділу Імператорського російського Воєнно-історичного товариства (1908-1914): Дис... канд. істор. наук: 07.00.06 / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України – К., 1995. – 207 арк.
6. Климова К.І. Воєнно-музейна справа в Україні на початку ХХ ст. (До проблеми розробки концепції Київського воєнно-історичного музею // Музей на рубежі епох: минуле, сьогодні, перспективи

ви (матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції). - К.: Національний музей історії України. – С.87-88.

7. Климова К.І. Архівна діяльність Київського відділу Імператорського Російського воєнно-історичного товариства // Історія, історіософія, джерелознавство: Статті, розвідки, замітки: Іст. зб. / НАН України; Республіканська асоціація українців / В.Ульяновський (наук. ред.), Л.Довга (наук. ред.) – К.: ІНТЕЛ, 1996. – С. 231-250.

8. Журналы заседаний Совета Киевского отдела Императорского Русского воєнно-исторического общества // Воєнно-исторический вестник. – 1913. – № 3. – С. 4, 6, 9.

9. Императорское Русское Воєнно-историческое Общество // Электронный ресурс: http://www.history.org.ua/?termin=Kyivsky_viddil_Voenno_ist_tov_tva.

10. Центральний державний історичний архів України в Києві, ф.1196, оп.1, спр.26, арк.1.

11. Журналы заседаний Распорядительного Комитета Киевского Отдела ИРВИО. №26. 28 октября 1910 г. // Воєнно-исторический вестник. – 1910. – № 11-12. – С.25.

12. Деятельность Киевского Отдела Императорского Русского воєнно-исторического общества. – К., 1909. – 96 с.

13. Постановления Совета Киевского Отдела ИРВИО. Заседание 13 марта 1910 г. // Воєнно-исторический вестник. – 1910. – № 5-6. – 105 с.

14. Императорское Русское Воєнно-историческое Общество // Электронный ресурс: <http://www.shpl.ru/shpage.php?menu=2235>

15. Кочетков А. Русское воєнно-историческое общество (1907-1914) // Воєнно-исторический журнал. – 1965 – № 9. – 103 с.

16. Русское воєнно-историческое общество // Электронный ресурс: http://www.snog.ru/?an=sc_412.

17. Успенская С.В. Императорское русское воєнно-историческое общество. – М., 2000.

Машиталир В.В. *Некоторые аспекты деятельности воєнно-исторического общества русской империи. В статье рассматриваются направления работы отделов Императорского Русского воєнно-исторического общества и отдельным направлением отражены принципы деятельности воєнно-исторического общества в Киеве.*

Ключевые слова: воєнно-историческое общество, киевский отдел воєнно-исторического общества, воєнный музей.

Mashtalir V.V. *Some aspects of activity of military historical society of the Russian empire. In the article work of departments of Emperor's Russian of military historical society assignments are examined and separate direction is reflect principles of activity of military historical society in Kyiv.*

Keywords: military historical society, department of military historical society in Kyiv, military museum.